

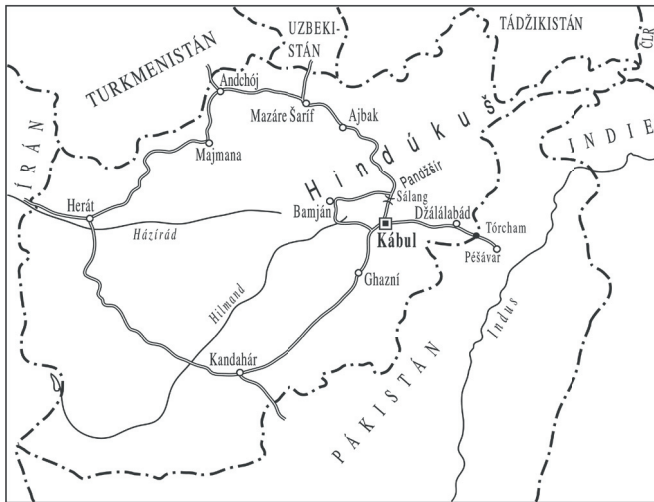
STRUČNÁ HISTORIE STÁTŮ

AFGHÁNISTÁN

Jan Marek

S T R U Č N Á H I S T O R I E S T Á T Ů

Afghánistán

JAN MAREK

NAKLADATELSTVÍ LIBRI, PRAHA 2003

Kniha vychází s podporou Open Society Fund Praha.

© Doc. PhDr. Jan Marek, 2003

© Libri, 2003

ISBN 80-7277-128-0

Obsah

Afghánistán před dosažením nezávislosti	7
Afghánské území ve starověku (do 6. století po Kr.)	7
Šíření islámu (7.–12. století)	11
Vláda Tímúrovců (14.–16. století) a vývoj ve století sedmnáctém	18
Vznik afghánské říše (18. století)	22
Afghánistán v první polovině 19. století	24
Britská expanze ve druhé polovině 19. století	27
Budování centralizovaného státu	31
Afghánistán jako nezávislý stát	36
Vyhlášení nezávislosti (1919)	36
Ukvapené reformy (1919–1929)	37
Vláda vzbouřenců (1929)	41
Afghánistán královstvím (1929–1973)	43
Období po druhé světové válce	44
Poslední léta království (1963–1973)	48
Afghánistán republikou (1973–1979)	53
Čtvrt století bojů	59
Sovětská okupace	59
Program národního usmíření	64
Ozbrojená opozice	65
Boje pokračují	68
Občanská válka	71
Vzestup a pád Tálibánu	76
Nový Afghánistán	80
Česko-afghánské styky	84
Diplomatické a politické styky	84
Stranické a politické styky po sovětské invazi	85
Hospodářské a obchodní styky s Afghánským královstvím	86
Hospodářské tyky v době řízeného hospodářství	88
Kulturní, školské a sportovní styky	90
Humanitární a vojenská pomoc	91
Co bychom měli vědět o afghánské společnosti	93

Náboženství	93
Pestrá mozaika afghánských národností	97
Doporučená literatura	102
V češtině	102
Cizojazyčná	103
Encyklopedické heslo	104
Rady a doporučení pro turisty	116
Podmínky pro vstup do Afghánistánu	116
Časový posun	116
Cestování	116
Turistické cíle	117
Hotely a restaurace	118
Péče o zdraví	118
Důležité informace pro cesty do Afghánistánu	120
Zastupitelské úřady	120
Internetové adresy	120
Jazyková první pomoc	121
Nejdůležitějších deset frází	121
Slovníček	121

Afghánistán před dosažením nezávislosti

Afghánské území ve starověku (do 6. století po Kr.)

Prehistorie Dějiny Afghánistánu byly vždy těsně spjaty s dějinami oblastí ležících v bezprostřední blízkosti země, především s oblastí Íránu, Střední Asie a Indie.

Afghánské území bylo obydleno už ve starší době kamenné. Obývali je kočovní zemědělci a pastevci. Podle některých badatelů z těchto krajů pochází pěstování obilí. Nejstarší osídlení lze vystopovat ve střední době kamenné (asi 6. tisíciletí před Kr.). Ve 3. a 2. tisíciletí před Kr. se v jeho jižní části šířila kultura usedlého obyvatelstva, která souvisela s vyspělou městskou civilizací v blízkém údolí Indu, známou hlavně z jejích největších nalezišť Harappa a Mohendžodáro v sousedním Pákistánu. Byla spjata také s jihoturkmenskou kulturou, která podle vykopávek u obce Anau nedaleko dnešního Ašchabádu trvala od neolitu až po dobu bronzovou. Pozůstatky osídlení s vyspělou řemeslnou výrobou pocházející ze 3. tisíciletí před Kr. byly objeveny v lokalitě Mundigak ležící severně od Kandaháru, kde se dochovaly zbytky městských obydlí s pevnostmi a chrámy.

Baktrie První státní útvary na území dnešního Afghánistánu vznikly už v první polovině 1. tisíciletí před Kr. Nejstarší a nejbohatší říší byla Baktrie (persky Báchtar, řecky Baktriana). Rozkládala se v povodí řeky Amudarje nejen na území dnešního Afghánistánu, ale také v severnějším Tádžikistánu a Uzbekistánu. Na afghánském území leželo její hlavní město Baktra, dnešní Balch.

Baktrie byla podle svědectví řeckých historiků už v 7. století před Kr. bohatým státem s rozvinutým zavodňováním a s vyspělými sídly městského typu. Razila vlastní mince a na svém území podporovala karavanní obchod mezi Střední Asií, Íránem a Indií. Někteří badatelé se domnívají, že ji v 7. století před Kr. založil panovník Guštásp (Vištásp), který snad byl

současníkem Zarathuštry (Zoroastra, 7.–6. století před Kr.), perského proroka a reformátora staroíránského náboženství. Přijal prý i jeho nové nábožensko-sociální učení velebící usudlý způsob života, obdělávání půdy, chov dobytka a kult ohně.

Zpráv o starověké Baktrii se nezachovalo mnoho. Stručné zmínky o ní můžeme najít v *Avestě*, sbírce dochovaných částí staroíránských svatých písem z 1. tisíciletí před Kr., dále v latinských *Filippských dějinách* (*Historiae Philippicae*) od římského dějepisce Pompeia Troga, který v 1. století před Kr. vylíčil osudy nástupnických států říše Alexandra Velikého do jejich dobytí Římany, pak také v arabských spisech chórazmského historika a geografa al-Bírúního (973–1051) a konečně i v rozsáhlém eposu *Knihy králů* (*Šáhnáme*) od perského básníka Abolkásema Ferdousího (934–1025), který spolu s Bírúním v 11. století působil na dvoře sultána Mahmúda v afghánské Ghazně.

Peršané a Řekové Písemné zprávy o Afghánistánu máme k dispozici teprve od 6. století před Kr., kdy na území dnešního Afghánistánu přitrhly armády Peršanů. V polovině 1. tisíciletí před Kr. se afghánské území stalo součástí mocné perské říše Achajmenovců (Hachámanšija, podle zakladatele Hachámaniše), která kvetla přibližně v letech 670–330 před Kr. Její první králové vládli pouze v části Íránu jako vazalové Médie. Do Afghánistánu vpadl teprve zakladatel mnohem rozlehlejší perské říše Kýros II. Starší († 529 před Kr.), který si podmanil nejen Írán a západní část Afghánistánu, ale také Malou Asii, Mezopotámii, Sýrii, Palestinu a Egypt. Území Afghánistánu se stalo jednou z perských provincií.

Kýrův následovník Dareios I. Veliký (522–486 před Kr.) pronikl ještě hlouběji na východ a ovládl nejen celý Afghánistán, ale i sousední indický Paňdžáb. Jeho vláda byla neklidná a docházelo při ní ke vzpourám, které byly krvavě potlačovány, jak o tom svědčí trojjazyčný nápis na skalním reliéfu v Bísutúnu nedaleko perského města Kermánšáh.

Peršané nevládli Afghánistánu ani dvě století. Posledního Achajmenovce Dareia III. (336–330 před Kr.) porazil jiný dobyvatel, slavný řecký vládce Alexandr Makedonský (356–323 před Kr.), který na svém tažení do Indie roku 327 obsadil perské i afghánské území a oženil se s perskou princeznou

Roxanou (Rochsán). Obsazená území perské říše rozdělil na tzv. satrapie.

Jeho vojsko však v nehostinných hornatých krajích strádalo tak, že se začalo bouřit a Alexandr se musel vydat na zpáteční cestu. Jeho výprava sice hlouběji nezasáhla do politického života těchto oblastí, ale otevřela cestu k pronikání řeckých kulturních vlivů do Afghánistánu i do Indie. Alexandrův ústup později popsal řecký dějepisec Arrianos Flavios (asi 95–175) ve svém díle *Alexandrova anabáze* (*Anabasis Alexandrou*) o sedmi knihách.

Seleukovci Po Alexandrově smrti řecké panství v Afghánistánu zaniklo. Přibližně po dvou desetiletích (v roce 305 před Kr.) se je pokusil obnovit makedonský vojevůdce Seleukos I. Nikátor (Vítěz, 355–281 před Kr., zavražděn), jeden z bývalých Alexandrových velitelů (diadochů), kteří po jeho smrti mezi sebou zápasili o politickou moc. Založil helénistickou dynastii Seleukovců, která na čas ovládla převážnou část někdejší Alexandrově říše včetně afghánského území, ale ani on neměl trvalejší úspěch. Jižní a východní část Afghánistánu záhy dobyl indický král Čandragupta z rodu Maurjů (322–298 před Kr.) a mírovou smlouvou se Seleukem ji přiřadil ke své mocné říši.

Postupného oslabování ústřední moci v polovině 3. století před Kr. využil seleukovský guvernér Baktrie a prohlásil se králem tzv. řecko-baktrijského státu, který se udržel přes sto let. Baktrie se tehdy znovu stala velikou a bohatou zemí s rozvinutým zemědělstvím i řemeslem.

Gandhárské (řecko-buddhistické) umění Ve 4.–3. století před naším letopočtem se na afghánské území začal z východu šířit buddhismus, nové učení namířené proti rostoucí moci indických bráhmanů. V Indii je už od konce 6. století před Kr. hlásal princ Siddhártha Gautama z rodu Šákjů (asi 563–483), později zvaný Buddha (Procitnuvší). Odsuzoval indický kastovní systém, zdůrazňoval lásku ke všem živým bytostem a doporučoval vést odříkavý život a vykonávat dobročinnost.

Jeho učení se do Afghánistánu šířilo hlavně z jednoho ze svých významných středisek v paňdžábském městě Taxila

(Takšašila) a na afghánském území se udrželo až do příchodu muslimských dobyvatelů v 7. století. Střetávalo se tam s řeckou kulturou, kterou s sebou přinesly armády Alexandra Makedonského. Ačkoliv Řekové nevládli v této oblasti dlouho, vliv řecké a helénské kultury tam přetrvával staletí. Od 1. století před Kr. umožnil vznik tzv. řecko-buddhistického umění, které podle Gandháry, historického území při severní části dnešní afghánsko-pákistánské hranice, dostalo název gandhárské.

Buddhistické umění v oblasti Gandháry do sebe přijímalo helénisticko-římské a západoasijské vlivy a kombinovalo je s domácími indickými tradicemi. Nejzřetelnější výraz našlo v sochařství, v němž vytvořilo závazný typ Buddhova zobrazování. Zlomky velkých soch představujících nejen Buddhu samotného, ale i místní vládce, šlechtice a vojáky oblečené do splývavých řeckých rouch, stejně jako drobné plastiky a reliéfy zpodobňující různé události z Buddhova života byly nalezeny na několika místech v severovýchodním Afghánistánu.

Nejen sochy, ale i celý soubor buddhistických klášterů a svatyní z 2.–7. století byl objeven v Haddě na jih od Džalálábadu a významné památky řecko-buddhistického umění byly odkryty také v Surchkóvalu a zejména v Bagramu v provincii Kapísá. S nejcennějšími nálezy z těchto archeologických vykopávek jsme se zhruba do roku 1996 mohli seznámit v expozicích kábulského muzea, ale za vlády Tálibánu byly skoro všechny tyto kulturní památky buď zničeny, nebo rozkradeny.

Velkolepou připomínku buddhistického období až donedávna tvořily dvě kolosální sochy Buddhy v nadživotní velikosti, vysoké 53 a 37 metrů. Ve 2.–5. století byly vytesány do výklenků vyhloubených ve svislé pískovcové stěně skalního masivu v údolí řeky Bamján. Obě byly od 10. století mnohokrát poškozeny fanatickými muslimskými obrazoborci, ale vždycky nepřízeň osudu úspěšně přestály. O jejich úplnou zkázu se postaral až fundamentalistický tálibánský režim, který je ve své slepé nenávisti proti všemu neislámskému dal v roce 2001 barbarsky rozstřílet z děl. Současná afghánská vláda však prohlásila, že je s podporou mezinárodního společenství nahradí kopii a znovu osadí do původních skalních výklenků.

nikali do řecko-baktrijské říše příslušníci kočovných kmenů ze Střední Asie. Byli to zejména Šakové čili Skythové, členové starověkých íránských kmenů, vytlačovaných ze Střední Asie jinými kočovníky. Přicházeli z východního Turkestánu do Baktrie a tam byli dočasně podrobeni řecko-baktrijskými panovníky.

Severní Afghánistán mezi Baktrii a Badachšánem zaplavovali Tocharové (čínsky Tu-chuo-luo), vyšli snad ze stepí Čínského Turkestánu a kočující na jihu dnešního Uzbekistánu a Tádžikistánu. Ve 2. století před Kr. se jim podařilo ovládnout řecko-baktrijský stát. Západní část země obsadili středoasijsťi Parthové, členové íránského kmene, kteří pod vládou dynastie Arsakovců (247 před Kr.–226 po Kr.) vytvořili mocnou říši v sousedním Íránu a vedli neustálé války se svými sousedy.

Na počátku 1. tisíciletí po Kr. nad nimi zvítězili Kušánové, vladaři patrně čínského původu, kteří ovládli území dnešního Uzbekistánu a postupně obsadili nejen Afghánistán, ale i severní Indii. Své rozsáhlé državy spravovali napřed z Kábulu, ale později přesídlili do Purušapury, dnešního Pešávaru na území Pákistánu. Jejich nejslavnější vládce Kaniška (78–123) rozšířil kušánskou moc na východ do údolí Gangy a na sever do Čínského Turkestánu.

Kušánskou říši rozvrátili kolem roku 250 od východu indiští Guptovci a od západu íránšťi Sásánovci (226–651), jejichž panovník Ardašír I. (180–241) postupně ovládl celý Írán a obsadil i západní oblasti Afghánistánu. Východní části země se na čas staly součástí indické říše, ale od 5. století si je začali podrobovat kočovní Heftalité čili Bílí Hunové, členové kmenového svazu obývajícího stepi jižně od pohoří Altaje. Ti znovu a znovu pronikali na afghánské území ze Střední Asie, Íránu a Čínského Turkestánu. Jejich pustošivé nájezdy ničily kvetoucí města, jako například Bagrám, a rozvracely zemědělství v Baktrii. Když hlavní hunský voj odtáhl do Evropy, sásánovšťi panovníci spolu se středoasijskými Turky konečně v 6. století Heftality ze svých držav vypudili.

Šíření islámu (7.–12. století)

Arabští dobyvatelé V první čtvrtině 7. století vzniklo na Arabském poloostrově nové monoteistické náboženství – is-

lám, které zčásti vycházelo z tradic křesťanství, židovství i staroarabských animistických věr a rychle se šířilo na východ i na západ. Jeho vyznavači (muslimové) věřili v existenci jediného Boha (Alláha) a považovali zakladatele svého náboženství Mohameda (arabsky Muhammad, 570–632), podle něhož se jim v Evropě říkalo také mohamedáni, za božího posla a posledního z řady proroků. Věřili, že osud každého jednotlivce je neodvratně předurčen, a podobně jako křesťané byli přesvědčeni, že existuje poslední soud, posmrtný život a vzkříšení z mrtvých. Všichni muslimové měli dodržovat pět základních povinností: víru v Boha, denní modlitby, půst v postním měsíci *ramazánu* (jak se v Íránu, Afghánistánu, Střední Asii, Pákistánu, Indii, Bangladéši a vůbec skoro všude na východ od Arábie vyslovuje i u nás známé slovo *ramadán*), náboženskou daň a jednou za život pouť do Mekky. Z dalších povinností byla pro ně nejdůležitější usilovná snaha o šíření islámu (*džihád*), která se často chápala jako ozbrojený boj proti nevěřícím.

Tento boj za víru spolu s mocenskými ambicemi Arabů vedl k tomu, že afghánské území se v polovině 7. století stalo kořistí arabských dobyvatelů, kteří nedlouho předtím poměrně snadno dobyli sousední Írán a rozvrátili zoroastrovskou sásánovskou říši, vyčerpanou neustálými válkami i odstředivými snahami provinčních vládců. Írán i velká část Afghánistánu se tehdy staly součástí arabského teokratického státu, jímž byl tzv. bagdádský chalífát. Dynastie Umajjovců, která v něm vládla v letech 661–749, byla v polovině 8. století vystřídána Abbásovci (dynastie arabských chalífů z rodu Abbásovců vládnoucí v Bagdádu 750–1258, kteří svůj původ odvozovali od Muhammadova strýce Abbáse [† 653]; moc získali porážkou Umajjovců). Nájezdům muslimských Arabů nejdříve podlehly západní afghánské kraje, zejména Herát a Kandahár, kdežto vzdálenější oblasti, jako Kábul a území na východ a na sever od něho, odolávaly náporu až do 9. století.

Arabové prohlásili všechnu půdu v dobytých oblastech za státní majetek a přidělovali ji rodinám arabských vojevůdců. Ponechali ji pouze místní šlechtě, která se podrobila vítězům a přijala islám. V té době se začala rozvíjet tzv. *ikta*, podmíněná feudální držba půdy. Vlastník pozemků (*iktadár*) měl právo

vybírat pozemkovou daň i další poplatky. Rolníci obdělávající pronajaté pozemky se postupně měnili v poddané pachtýře a velkou část úrody museli odevzdávat pánovi.

Za arabské nadvlády se výrazně uplatňovaly místní prvky ve státní správě i v kultuře. Afghánci sice přijali islám, ale v muslimském prostředí dále rozvíjeli své tradice a ovlivňovali vznikající islámskou civilizaci nejen svým vlastním přínosem, ale také tím, že národům západní Asie zprostředkovávali znalosti o indické vědě a kultuře.

Na východním okraji arabského chalífátu v té době vznikaly a působily náboženské sekty s výrazným sociálním zabarvením, namířené proti dogmatům islámu i proti sociální nerovnosti. Afghánci se zúčastňovali různých sociálních hnutí, jako byla například vzpoura sekty cháridžovců v 9. století nebo povstání, které proti arabské nadvládě vedl Abú Muslim z Chorásánu (746–749), jemuž se podařilo svrhnout Umajjovce a nastolit Abbásovce, nebo jiná protiarabská revolta v Turkestánu, v jejímž čele stál al-Mukanna (Zahalený).

Táherovci a Saffárovci Koncem prvního tisíciletí moc arabského chalífátu postupně slábla. V okrajových oblastech abbásovské říše se osamostatňovaly nezávislé dynastie, které abbásovského chalífou, vládnoucího v dalekém Bagdádu, uznávaly jen formálně.

V 9. století ovládli území Afghánistánu perští Táherovci (821–873). V období rozkladu abbásovské říše, když synové Hárúna ar-Rašída zápasili o chalífát, prokázal jednomu z nich cenné služby zakladatel táherovské dynastie Táher ibn al-Hosejn (821–828), a za to dostal úřad místodržitele v Chorásánu. Tam si vytvořil dědičné panství, které se ještě dále rozšířilo za jeho syna Abdolláha (828–845) i za Abdolláhova syna Táhera II. (845–862). Kromě Chorásánu k němu patřil celý Afghánistán a indické území až k řece Indus. Postavení Táherovců bylo navíc posíleno i tím, že jiný Abdolláhův syn se stal velitelem městských stráží v Bagdádu.

Táherovské panství se rozpadlo za Muhammada (862–873), neschopného syna Táhera II. Zbavil ho moci jiný Peršan, Jakúb ibn Lajs (873–879), kterému se podle jeho řemesla říkalo Saffár (Mědikovec). Vyznamenal se statečností a zjednáním pořádku

za nepokojů vyvolaných sektou cháridžovců na východě Íránu a postupně se zmocnil všech táherovských držav. Chalífa však odmítl uznat jeho svrchovanost nad dobytými zeměmi.

Uznání dosáhl až jeho bratr Amr (879–902), původně oslař a zedník. Osvědčil se jako chytrý a obratný panovník a dokázal udržovat ve svých zemích klid a pořádek. Nespokojil se však se svou rozlehlou říší a žádal na chalífovi ještě další území ve Střední Asii za řekou Amudarjou, které už tehdy úspěšně spravovali vladaři z dynastie Sámánovců. Chalífa mu vyhověl, protože předpokládal, že Amr proti nim vytáhne a bude poražen. To se skutečně stalo, Amr byl zajat a poslán chalífovi do Bagdádu, kde byl roku 902 na jeho rozkaz popraven.

Sámánovci Mezi samostatnými vladaři v té době vynikali perští Sámánovci (874–999), kterým chalífa vděčil za zničení saffárovského panství. Odvozovali svůj původ od perských Sámánovců. Vlastním zakladatelem sámánovské moci byl Ismáíl ibn Ahmad (892–907), který se vymanil z nadvlády Abbásovců a ovládl rozlehlá území v povodí řeky Amudarje i velkou část Afghánistánu. Usadil se v Buchaře, zmocnil se většiny zemí, které náležely Saffárovcům, a připojil k nim i značnou část Íránu.

Sámánovský stát, jehož středisky byly Buchara a Samarkand, byl mezi středoasijskými státními útvary politicky i kulturně nejvyspělejší. Jeho mírumilovní vladaři nechtěli rozšiřovat svoje državy mečem, ale o to více pečovali o rozvoj kultury, zejména perské literatury. Jejich mírná politika se jim však stala osudnou. Jejich říši ze severu ohrožovali Turci kočující za řekou Syrdarjou a s nimi sympatizovali i četní sámánovští důstojníci a úředníci, kteří sami byli tureckého původu. Poslední Sámánovec Abdulmalik II. byl s jejich pomocí roku 999 sesazen.

Za vlády Táherovců, Saffárovců a Sámánovců v 9. a 10. století se afghánští kočovníci začali hojněji usazovat v úrodnějších nížinných krajích. Podobně jako v Íránu a ve Střední Asii, i v Afghánistánu se v té době začaly upevňovat nové formy pozemkového vlastnictví a vznikala kmenová a statkářská hierarchie. V nížinách se hospodařilo na zavlažovaných pozemcích a zemědělství, řemesla i obchod se poměrně rychle

rozvíjely. Do nepřístupných horských oblastí však tento vývoj ještě nezasahoval.

Ghaznavovci Na přelomu 10. a 11. století vznikla na afghánském území mocná islámská říše s hlavním městem Ghazna (dnešní Ghazní). Na vrcholu svého rozkvětu sahala daleko za hranice dnešního Afghánistánu. Založil ji Sabuktigin (Sebüktegin, † 997), Turek ve službách Sámánovců, který byl guvernérem jejich východních držav, a podstatně ji rozšířil jeho syn a dědic Mahmúd z Ghazny (971–1030), jako přísný sunnita věrně oddaný abbásovskému chalífovi v Bagdádu. Svým bezvýhradným podřízením náměstkovi Prorokovu brzo získal čestný titul „Pravá ruka říše“ (Jamínuddaula), ale i po této poctě vždy vystupoval jako samostatný vladař a zásadně užíval titul šáh nebo sultán.

Jeho říše, ve které pronásledoval šíity, zaujímala značnou část východního islámského světa. Dobyhl nejen značné části Íránu, ale z Afghánistánu podnikl také sedmáct loupeživých výprav na východ do dnešního Pákistánu a do Indie. Jeho vojska se odtamtud vracela s ohromnou kořistí, kterou pobrala v rozbořených indických chrámech. Tyto výpravy měly za následek nejen připojení západní části Přední Indie k Mahmúdově říši, nýbrž i uvedení islámu hluboko do Přední Indie, kde se od té doby pevně uchytil. Ale ani samotné afghánské jádro Mahmúdovy říše nebylo ušetřeno vojenských akcí. Bylo nutno pacifikovat bojovné horaly, Paštúny a Ghúry, kteří teprve tehdy byli nuceni přijmout islám.

Mahmúd však nebyl jen krutým válečníkem, staral se i o hospodářský a kulturní rozvoj své říše. Ghaznu ozdobil nádhernými paláci a výstavnými mešitami, z nichž se dodnes zachovaly jen dva napůl zřícené minarety. Aby svému dvoru dodal větší lesk, zval k sobě básníky, umělce a vědce z celého Íránu a ty, kteří odmítali přijmout jeho pozvání dobrovolně, k tomu dovedl i donutit. Sám mluvil turecky, ale na svém dvoře rozvíjel perské básnictví a arabskou vědu, čímž navazoval na tradice sámánovské Buchary.

V Ghazně působili nejvýznamnější představitelé kultury té doby, jako proslulý lékař Abú Alí ibn Síná (v Evropě latinsky nazývaný Avicenna, 980–1037), slavný geograf, matematik

a fyzik Abú Rajhán al-Bírúní (973–1048), perští básníci Unsurí († 1040), Farrochí († 1038), Asadí († před 1090), Manúčehrí († kolem 1040), a krátce i největší epik Persie Abolkásem Ferdousí z Túsu († mezi 1020 a 1026). Ten byl sice horlivý šííta a snad i tajný zoroastrovce (zoroastrismus je náboženství vzniklé v 7.–6. století př. Kr. ve starověkém Íránu pod vlivem působení proroka Zarathuštry-Zoroastra založené na myšlence boje dobra se zlem), ale od sultána Mahmúda přesto dostal příležitost dokončit velkolepý epos o dějinách Persie až do začátku arabských výbojů. Svou rozsáhlou *Knihu králů* (*Šáhnáme*) seskupil kolem základního tématu odvěkého zápasu íránského a tůránského světa a na své veledílo, které svým rozsahem téměř sedmkrát předčí proslulou Homérovu *Íliadu*, byl nemálo pyšný. To snad vyvolalo pozdější sultánův nevědek, o němž se vyprávějí četné legendy.

Seldžukové Politický a kulturní rozmach ghaznavovské říše však dlouho nepřetrval smrt svého tvůrce. Jeho syn Masúd (1030–1042) ani jeho nástupci nedokázali udržet celistvost svých rozlehlých držav, když před nimi v polovině 11. století vyvstala nová hrozba. Představovali ji Seldžukové (985–1157), středoasijské válečníky z tureckého kmenového svazu Oguzů, kteří kolem roku 985 přesídlili ze Střední Asie do Chorásánu a po přijetí islámu vstoupili do služeb sultána Mahmúda.

Jejich náčelník Muhammad Togrul-bek (Tugril Beg) se roku 1040 proti Mahmúdovu synovi vzbouřil a porazil jeho vojsko. Jeho nástupcům postupně odňal téměř celý Írán a ponechal jim jen Ghaznu s okolím a indický Paňdžáb, do jehož metropole Láhauru museli Ghaznavovci přenést sídlo vlády. Ale ani tam se dlouho neudrželi a koncem 12. století pozbyli moci nadobro. O jejich osudech nám zanechal podrobné zprávy dlouholetý tajemník sultánské dvorní kanceláře Abul Fazl Bajhakí († 1077), ale z jeho zápisků se naneštěstí zachovala jenom malá část pojednávající o poměrech za sultána Masúda.

Ghúrovci V polovině 12. století vznikl na afghánském území mezi Herátem a Kábulem nový státní útvar se střediskem ve městě Ghúru, podle něhož dostala tamější perská dynastie jméno Ghúrovci (1152–1206). Porazili Ghaznavovce, v roce 1173

dobyli Ghaznu a roku 1184 i Láhaur a jejich nejvýznamnější vládce Šihábuddín Muhammad z Ghúru (1173–1206) připojil ke své afghánské říši také velkou část severní Indie. Jeho vojevůdce Kutbuddín Ajbak tam pak na počátku 13. století založil samostatný Dillský sultanát.

Afghánská říše Ghúrovců se však dlouho neudržela a v roce 1215 byla předposledním chórazmským vládcem Aláuddínem dobytá a přičleněna ke středoasijskému Chórazmu. Zbyla po ní jen jediná stavitelská památka – 65 metrů vysoký minaret v Džámu na levém břehu řeky Harírúd, předchůdce a vzor slavnějšího Ajbakova Kutubmínáru v Dillí.

Nájezdy Mongolů Ve 13. století Afghánistán, stejně jako ostatní oblasti západní Asie, silně utrpěl ničivými výboji divokých mongolských hord pod vedením Čingischána (Velkého vládce, asi 1161–1227). Ten v roce 1220 přepadl posledního chórazmského panovníka Džaláluddína v Bucháře, srovnal město se zemí a táhl dále do Íránu a do Afghánistánu. Tam rozvrátil Balch, zničil Bámján a další kraje až ke břehům Indu. Ovládl celou Střední Asii a nelítostně vyvraždoval její obyvatelstvo. Pouhé jeho jméno každému nahánělo strach.

Džaláluddín nad jeho vojsky sice nakrátko nedaleko Kábulu zvítězil, ale v roce 1221 byl poražen a při kvapném ústupu přes řeku Indus se utopil. Čingischán se za přechodnou porážku krutě pomstil: zničil nejen Kábul, ale i mnoho dalších afghánských měst, hradů a pevností. Nebyla to vlastně ani válka, jen soustavné ničení, plenění a vraždění. V Herátu nezůstal kámen na kameni a z královské Ghazny se stala nepatrná osada. Škody způsobené po celé zemi nebyly už nikdy napraveny a některá afghánská města tak zůstala rozvrácena až do dnešní doby.

Afghánistán se stal součástí mongolské říše Čingischánova vnuka, velkého chána Hulagua (Hülegü-chán, 1217–1265) a jeho nástupců, kteří sídlili v Íránu. Za mongolské nadvlády upadl hospodářsky i kulturně, ztratil velké množství obyvatelstva a úplně zpustl. Města se vylidnila, zavodňovací zařízení byla zničena a nebylo nikoho, kdo by je opravil.

Teprve po čtvrt století se vlády nad Afghánistánem ujala tádžická dynastie Kartů (1245–1381), mongolských vazalů

sídlících v Herátu. V polovině 14. století se ze závislosti na Mongolech vymanila a vládla pak samostatně.

Vláda Tímúrovců (14.–16. století) a vývoj ve století sedmnáctém

Emír Tímúr a jeho následovníci Koncem 14. století vtrhl do Afghánistánu jiný turkomongolský dobyvatel, Tímúr (1336–1405), v Evropě známý jako Tamerlán, tj. Chromý Tímúr (persky Tímúre lang), protože po zranění šípem kulhal. Byl to mocný náčelník původně mongolského, ale turecky mluvícího kmene ze Střední Asie. Opanoval Herát, Kábul i Kandahár a vyvrátil poslední zbytky ghúrovského knížectví. Afghánské obyvatelstvo téměř úplně vyhladil a zemi osídlil turecko-mongolskými kmeny, které přitáhly s vojsky dobyvatelů. Dnes se má za to, že jejich potomky jsou afghánští Hazárové.

Po jeho smrti se jeho velká říše se střediskem v uzbeckém Samarkandu rozpadla na několik částí, v nichž vládli jednotliví členové jeho dynastie. Jeho syn Šáhruch (1405 – 1447) si zvolil za své sídelní město afghánský Herát. V něm se dlouho udržel i Tímúrovův vnuk Hosejn Bajkará (1469–1506), za jehož vlády se Herát stal kulturním střediskem tehdejšího islámského světa. Celá vláda Tímúrovců byla významným obdobím kulturního rozmachu Íránu, Turkestánu i Afghánistánu. Sultán Šáhruch se zajímal o dějepisectví, jeho syn Ulugbeg byl vynikajícím astronomem a druhý syn Bajsungur kaligrafem a znalcem knižního umění.

Jako literární jazyk převládala perština. Perská poezie se vyvíjela v duchu starších tradic a po formální stránce dosahovala vrcholu stylistické vyumělkovanosti. Pod vlivem válek, které přinášely utrpení a zhoubu, se mysl básníků obracela k mystice. V mystickém duchu básnil i „král poetů“ této doby Abdurrahmán Džámí († 1492), poslední velký klasik Persie, který své stáří prožil na dvoře Husajna Bajkary. Spolu s ním tam působil jeho přítel a sultánův rádce emír Alíšér Navójí († 1501), který raději psal uzbecky a arabsky. Život zakladatele dynastie zvěčnil Džámího synovec Hátifí († 1521) ve své *Knize o Tímúrovi (Tímúrnáme)*.

Úspěšně se rozvíjelo také výtvarné umění. V herátské ma-

lířské škole se za Šáhruchovy a Hosejnovy vlády vytvářel nový způsob kompozice knižních miniatur, jehož půvab spočíval v bohatém propracování kresebných i barevných detailů. Na sklonku tímúrovského období byl jeho největším mistrem malíř Behzád. Z té doby pocházejí i významné herátské stavby, jako například mauzoleum Šáhruchovy ženy, královny Gauharšád, nebo její modlitebna (*musallá*), vystavěná v letech 1417–38. K menším kultovním stavbám na afghánském území patří hrobka šejcha Abdulláha Ansáriho v Gázúrgáhu u Herátu (1428–29) nebo mešita s mauzoleem Abú Nasra Pársa v Balchu.

Herátské knížectví vzkvétalo i hospodářsky. Obnovila se zemědělská výroba, rozvíjela se tradiční řemesla, zejména tkaní koberců, a čile se obchodovalo se sousedními krajinami. Období rozkvětu však netrvalo dlouho a většinu tímúrovských držav získaly jiné, dravější dynastie.

Rozdělení afghánského území Na počátku 16. století bylo území Afghánistánu rozděleno mezi tři z těchto dynastií:

1) Západní oblast kolem Herátu přešla pod panství perské dynastie Safíjovců (1502–1736), stoupenců islámského směru šíitů, a na dvě století se stala součástí Íránu.

2) Východní kraje včetně Kábulu a Kandaháru ovládl v roce 1504 Tímúrovec pocházející z Ferghány, sultán Zahíruddín Bábura († 1530), který později vpádl do Indie a založil tam slavnou říši Velkých Mughalů (tj. persky Mongolů; 1526–1857). Je pochován na jižním kábalském předměstí ve skromné hrobce nově upravené Báburovy zahrady (Bághe Bábura). Východní a střední Afghánistán patřil k indické říši Velkých Mughalů téměř 250 let.

3) Uzbecké a turkmenské území na severu země kolem Mazáre Šarífu, kde se rozkládala starověká Baktrie, opanovali Šajbánovci (1500–1598), uzbeckí chánové, kteří svůj původ odvozovali od Čingischánových potomků a připojili tyto oblasti ke svému Bucharскому chanátu (1506–1753). Ten v dobách svého rozkvětu zahrnoval nejen Bucharu, Samarkand, Taškent a Chórazm, ale také afghánský Balch a přilehlé kraje. Boje mezi sunnitskými Šajbánovci a šíitskými Safíjovci skončily porážkou Šajbánovců.

Dlouholeté rozdělení afghánského území do tří různých státních celků přineslo zemi obrovské škody a ovlivnilo její vývoj natolik, že výrazné jazykové, kulturní i etnické rozdíly mezi třemi oblastmi se zachovaly dodnes. Velmi zjednodušeně můžeme říci, že na západě státu převládá vzdělanost perská a mluví se afghánskou perštinou, na severu se udržují kulturní vlivy středoasijské a dorozumívacím jazykem je uzbečtina, kdežto ve středním a východním Afghánistánu žijí vlastní etnické tradice afghánské čili paštúnské, které mají i jazykově blíž ke kultuře severozápadní Indie (dnešního Pákistánu) a vzájemně se s ní ovlivňovaly.

Národní hnutí Paštúnů Původ Paštúnů není dosud objasněn. Okrajové zmínky o afghánských kmenech se vyskytují ve staroindických, čínských i arabských pramenech. Někteří badatelé se domnívají, že Paštúnové pocházejí od někdejších Šaků, jiní soudí, že důležitou složkou jejich etnogeneze jsou tzv. Bílí Hunové neboli Heftalité. Jejich vývoj významně ovlivnily také íránské, indické a východoturecké etnické prvky.

Paštúni čili Afghánci v užším smyslu začali od 10. století osídlovat Sulajmánské hory, západní část údolí Indu, kraje kolem Ghazní a Kandaháru a později pronikali i do afghánského vnitrozemí. Byli sice na nižší kulturní úrovni než Tádžikové a Turci, kteří tehdy v Afghánistánu žili, ale pro svou odvahu i bojovnost si postupně vydobyli vedoucí postavení v odboji proti cizím vládcům.

Poprvé organizovaně vystoupili proti nadvládě indické turkomongolské dynastie Velkých Mughalů, jimž byla od Báburových časů podřízena východní část země. Tam se ve druhé polovině 16. století rozvinulo muslimské reformistické hnutí róšanovců, příslušníků islámské panteistické sekty *róšanija*, kterou založil mystik Bájazíd Ansáří (1525–1585), zvaný Jasný stařec (Píre róšan). Jeho panteistické učení mělo silný sociální podtext.

Na myšlenky róšanije pak v 17. století navázalo další paštúnské národní hnutí, které vedl náčelník kmene Chataků a bojovník za jednotu Afghánistánu Chušhál Chán (1613–1689), který byl také dobrým básníkem. Pod jeho vedením Afghánci soustředili své síly do hor nedaleko Pešávaru, v roce 1680

jednotně povstali proti mughalskému císaři Aurangzébovi a partyzánským způsobem boje způsobili jeho vojskům mnoho porážek. Samostatným vládcem osvobozeného afghánského území se pak prohlásil Akmal Chán z pašúnského kmene Áfaridů. Aby zdůraznil svou nezávislost na okolních vladařích, dal razit vlastní mince.

Hnutí Paštúnů sice nedokázala nadvládu Velkých Mughalů úplně odstranit, ale měla velký vliv na probuzení národního uvědomění Afghánců.

Kandahárské a Herátské knížectví Zatímco východní Afghánistán patřil k indické říši Velkých Mughalů, západní afghánská území kolem Herátu, připojená k Íránu, zůstala i v 16. a 17. století pod vládou perské šíitské dynastie Safíjovců. Ti si v 17. století vybojovali na Velkých Mughalech i Kandahár. Afghánci se však bouřili nejen proti Mughalům, ale i proti staleté nadvládě Peršanů. Po nezdařeném povstání v Kandaháru byla část kmene Abdalí nuceně přesídlena do Herátu a kandahárská oblast byla přidělena loajálnějším členům kmene Ghilzajů. Ale ani ti se s cizí okupací nesmířili. Jejich náčelník Mír Vajs na počátku 18. století svrhl moc íránských Safíjovců a založil v Kandaháru samostatné Ghilzajské knížectví. To se pak stalo zárodkem nezávislého afghánského státu.

Vajsovým příkladem se řídil i kmen Abdalí v Herátu. V roce 1716 tam vytvořil druhé nezávislé knížectví pod vládou chánů z rodu Sadózajů. U východních Paštúnů v té době vzniklo samostatné knížectví Akóra.

Slabost perského safíjovského dvora a rozklad perské říše povzbudily Afghánce k výbojům za hranice směrem na západ. Vajsovův syn Mír Muhammad, který se v Kandaháru ujal vlády v roce 1717, poměrně snadno dobyl a obsadil Esfahán, tehdejší hlavní město Íránu, a držel je ve své moci sedm let.

Z Íránu ho vyhnal člen tureckého kmene Afšarů Náder Chán (1688–1747), který byl od roku 1726 ve službách perských šáhů. V roce 1732 svrhl posledního Safíjovce Tahmáspa II., dosadil na trůn jeho nezletilého syna Abbáse, vládl jako regent a o čtyři roky později se sám prohlásil králem. Pak se pustil do výbojů směrem na východ. V Afghánistánu po delším obléhání v roce 1739 ovládl města Kandahár, Herát, Ghazní, Kábul

i Pešavar a podnikl tažení do Indie, kde získal bohatou kořist. Na severu porazil uzbecké chány a dobyl Bucharu a Chívu. Po jeho zavraždění v roce 1747 se však říše rozpadla.

Vznik afghánské říše (18. století)

Ahmad šáh Abdalí Oslabení mocných sousedních států, zejména úpadek Íránu, způsobený Náderovými výboji, a rozpad indické říše Velkých Mughalů, stejně jako těsnější spolupráce mezi paštúnskými kmeny vytvořily příznivé předpoklady pro vznik nezávislého afghánského státu, v němž vládnoucí postavení zaujímalí náčelníci významných paštúnských kmenů. Zakladatelem nového státního celku se stal Ahmad chán Abdalí (1747–1773), který po nastoupení na trůn přijal čestný titul Dure durán (Perla perel), a proto začal sobě i svému kmenu říkat Perlový (Durání).

Poprvé v dějinách země sjednotil všechny paštúnské kmeny pod pevnou ústřední vládou a brzy si své postavení upevnil tak, že mohl podnikat i výboje do zahraničí. Považoval se za nástupce Nádera šáha na východě, prohlásil se šáhem a v Kandaháru vytvořil nové středisko rozlehlé afghánské říše. Na západě obsadil území na levém břehu Amudarje i celý Chorásán a Sístán, ale hlavní pozornost věnoval bohatým indickým krajům na východě. Několika výpravami ovládl nejen Balúčistán, Sind, Paňdžáb a Sirhind, ale také Kašmír a v roce 1761 dobyl i hlavní město Dillí. Jeho středoasijské a indické državy však po jeho smrti začaly od Afghánistánu opět odpadávat.

Nezávislý Afghánistán za Ahmada šáha hospodářsky prosperoval. Již dříve byl strategicky významnou oblastí, kterou procházely dálkové karavanní stezky ze Střední Asie na indický poloostrov. V 18. století se z Buchary přes Kábul do Indie dopravovali koně a přírodní hedvábí, z Ruska se vyvážela měď a železo a také papír. Opačným směrem se z Indie do Střední Asie vozilo modré indigové barvivo, bavlněné látky a kašmírské šátky z jemné ovčí vlny.

Ahmadovy dobovatelské výpravy přinášely Afghánistánu nevídané bohatství. V dobytých krajích získávaly nejen úrodnou půdu a dobytek, ale také zlato, šperky a drahé kamení.

Blahobyť upevňoval afghánskou společnost a současně napomáhal její diferenciaci. Náčelníci paštúnských kmenů dostávali rozsáhlé pozemky, ale čím většího vlivu v novém státě nabývali, tím častěji vypovídali poslušnost představitelům ústřední vlády a bouřili se proti státní moci, která v Afghánistánu nebyla nikdy příliš pevná.

Sikhové Afghánská tažení měla charakter loupeživých výprav a obyvatelstvo dobytých území se proti nim muselo bránit. Proti afghánské nadvládě povstávali hlavně Indové v Paňdžábu. Byli to převážně sikhové (tj. žáci), kteří se pod vedením svých náboženských učitelů od 15. století neúspěšně snažili sblížit hinduismus s islámem a později si začali dělat nároky nejen na duchovní, ale i na světskou moc. Jejich desátý a poslední učitel (*guru*) Góbind Singh († 1708) se postavil do čela paňdžábských rolníků, kteří se bouřili proti upadající mughalské moci, a roku 1699 je vyzval, aby bojovali za vytvoření „čisté obce“ (*chálsa*), v níž by jim patřila všechna půda.

Sikhové se stali obávanými soupeři mughalských guvernérů, ale také Ahmad šáh v nich spatřoval nebezpečné protivníky pro svou vládu v dobytých oblastech Indie. Proto se s nimi hleděl raději dohodnout po dobrém a v roce 1770 prodal Paňdžáb i s Kašmírem jejich náčelníkovi Lahnu Singhovi. Snad si ani neuvědomil, že tím zároveň vytvořil předpoklady pro vznik nezávislého sikhského státu.

Sikhský vládce Randžit Singh (1780–1839) v roce 1799 koupené území rozšířil, dobyl paňdžábskou metropoli Láhaur, přijal titul velký král (*mahárádža*) a do roku 1819 připravil Afghánistán téměř o všechny dobyté indické oblasti. Území afghánskému státu pak bylo ještě dále oklestěno tím, že nezávislá knížectví vznikla i v jiných indických krajích, zejména v Balúčistánu, Sindu a Bahávalpuru. Také v chanátech Kundúz, Majmane, Andchój, Šibirghán a Balch na levém břehu Amudarje vládli Afghánci už jenom formálně.

Rozpad afghánské říše na čtyři knížectví Rozklad afghánské království pokračoval i za Ahmadova syna Tímúra šáha (1773–1793), za něhož bylo hlavní město afghánské říše přeneseno z Kandaháru do Kábulu, a ještě více se prohlou-

bil za jeho slabého syna Zamána šáha (1793–1799) i za jeho nástupců. Ústřední vláda ztratila téměř všechnu moc a král se stal pouhou hříčkou v rukou kmenových náčelníků. Krále Zamána sesadil a oslepil jeho bratr Mahmúd šáh (1799–1803), ale toho hned na počátku 19. století s uzurpovaného trůnu svrhl jeho další bratr Šodžáolmolk (1803–1810 a 1839–1842), který za své vlády ochotně vycházel vstříc britským požadavkům. Proto ho sesazený král Mahmúd zbavil moci a sám se znovu ujal vlády (1810–1818 a 1826–1829). Místo něho ještě nakrátko vládl bezvýznamný panovník z dynastie Duráníů Ajjúb chán (1818–1826). Svržený král Šodžáolmolk uprchl do Indie a dál spolupracoval s Angličany. Jeho synové Fath Džang (1842) a Šáh-púr (1842) po něm už panovali jen formálně a skutečnou moc neměli.

Konec jednotného Afghánistánu definitivně nastal v roce 1819, kdy náčelník paštúnského kmene Barakzajů Dóst Muhammad chán (1826–1839) svrhl Mahmúda šáha a vypudil ho z Kábulu. Afghánská říše se rozpadla na čtyři drobná knížectví: Kábul, Kandahár, Pešávar a Herát. První tři ovládli chánové z kmene Barakzajů. V Kábulu panoval Dóst Muhammad, v Kandaháru a Pešávaru vládli jeho bratři, kdežto Herát zůstal v rukou svrženého šáha Mahmúda až do jeho smrti (1829). Dóst Muhammad chán přijal v roce 1826 titul knížete (*emíra*) a začal usilovat o nové sjednocení Afghánistánu. Tato jeho snaha byla však proti mysli provinčním vládcům a kmenovým náčelníkům – ti si chtěli udržet nezávislost na centrální moci.

Jeho záměrům nepřála ani Velká Británie, která na počátku 19. století už dostatečně upevnila své koloniální panství v Indii a nyní zamýšlela využít zaostalý Afghánistán jako nástupiště pro svou hospodářskou i vojensko-politickou expanzi do Střední Asie a do Íránu. Zároveň se také všemožně snažila prohlubovat afghánské spory s indickými sikhy a s íránskými panovníky, aby Afghánistán co možná nejvíc oslabil a na jeho území si tak připravila půdu pro vojenský zásah.

Afghánistán v první polovině 19. století

Afghánistán ve sféře britských zájmů V 19. století se Afghánistán ocitl mezi zájmovými sférami carského Ruska

Toto je pouze náhled elektronické knihy.
Zakoupení její plné verze je možné v
elektronickém obchodě společnosti eReading.